

UOT 76

Ercüment Arslan Murat
Azərbaycan Dövlət Rəssamlıq
Akademiyasının doktorantı
AZ1029, Bakı, H.Əliyev pr. 26
E-mail: nazsigorta@gmail.com

TÜRKİYƏ QRAFİK RƏSSAMLARININ YARADICILIĞINDA ÇAP TEXNİKASININ BƏDİİ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə: Məqalədə XX əsrdə Türkiyədə faliyyət göstərən rəssamların dəzgah qrafikası əsərləri haqqında məlumat öz əksini tapmışdır. 1960-cı ildən etibarən qrafik sənətlər inkişaf etdirilmiş, emalatxana şəraitinin aşağı olmasına baxmayaraq həm qrafika sənəti, həm də çap qrafikası daha ciddi işlər görülməyə başlanmışdır. Çap qrafikası emalatxanasının yığcam bir çap emalatxana halına gəlməsi üçün Hidayet Telli, Ziya Unal, Muammer Bakır, Nevzat Akkoral, Ferit Apa, Adnan Turani, Veysel Erustun və Nevide Gokaydının müdaxilələri ilə texnika və təchizat yönündən yenidən məşğul olunmuşdur.

Açar sözlər: Türk, rəssam, qrafika, çap, obraz.

Türkiyədə çap qrafikası texnikası uzun illər ümumi qrafika sahəsində birgə tətbiq edilərək özünü göstərmişdir. Qrafik əsərlərin çap yolu ilə təkrarlanması bu fəaliyyətə verilən ümumi bir ad idi. Türk təsviri sənətində çap qrafikası əvvəllər təsviri sənətin digər növləri ilə eyni sırada dayanırdı. Çap qrafikası, qrafik çoxaltma orijinallığını itirərək artıq rəsm sənətinin daxilində xüsusi üsullarla fərqli ifadə formaları meydana gətirməklə türk rəsm sənəti tarixində öz yerini müəyyənləşdirmişdir. Xüsusilə 1950-ci illərdən sonra türk təsviri sənətinin müxtəlif nüanslar: xətt, ləkə və rəng əlaqələri, bir-birindən rəssamlar tərəfindən fərdi formalarla özünü büruzə verməyə başlayır. Fərdi əsər forması yaratmaq da orijinal əsərlərin ortaya çıxması üçün bir yol açır.

Gözəl Sənətlər Akademiyasının qrafika bölümündə seriqrafika və qravüra emalatxanalarının qurulmasından sonra və bu emalatxana yetişən sənətkarlar arasında diqqət çəkən Aydın Ayan, Alaattin Aksoy, Huseyin Bilgin, Goren Bulut, Gul Derman, Devrim Erbil, Gungor İblikci, Gunduz Gonlonu, Mehmet Guler, Ali Teoman Germener, Suleyman Saim Tekcan, Zahit Buyukışleyen, , Erol Denec, Nail Peyza, Ergin İnan, Utku Varlık, Mustafa Plevneli, Hasan Pekmezci, Hayati Misman, Mehmet Guler, Fevzi Karakoc, Husamettin Kocan, Alaatin Aksoy, Atilla Atar, Ali İsmail Turemen, Kadri Ozayten xüsusi əhəmiyyətə malik Türk çap qrafikası sənətinin inkişafında böyük əmək sərf etmişlər. [2]

Türkiyədə sənət təhsili çərçivəsində yaradıcılıq məqsədli çap qrafikası, Stanislas Arthur Napierin 1892-1897-ci illərdə “Sanayi-i Nefise”də dərs verdiyi illərdən həyata keçirilməyə başlanmışdır. Bundan başqa bu dövrdə digər ölkələrdən gələn bəzi xarici

qravuraçı rəssamlar da əsərlər yaratmışdılar. Lakin onların bu çap qrafikasını harada həyata keçirdikləri məlum deyil.

Osman Hamdi bəy və Hoca Ali Rıza bəy tərəfindən də daş çapı ilə bir çox əsərlər yaradılmışdır. Cümhuriyyətin quruluşundan sonrakı illərdə Fransadan dəvət edilən Leopold Levinin rəhbərliyi zamanında da litoqrafiya, serigrafiya və qravura texnikalarından istifadə edilmişdir. Bu dövrdə Akademiyada ipək basqı və monotipi kimi texnikalar Sabri Berkel tərəfindən həyata keçirilmişdir. Berkelin daha sonra Florensiyada Karenanın emalatxanasında qravür sahəsində ustalığı məlumdur. Levinin tədrisi ilə başlayan qravura çalışmaları, ancaq son 20 il içində bəlli bir inkişaf göstərmişdir. Texnikanın yayılıb sevilməsində, qravura yaratmaq imkanlarının da çoxalmasının rolu böyük olmuşdur. Bu zaman rəngkarlıqla yanaşı qravura ilə məşğul olan yeni nəsil rəssamlar arasında Bedri Rahmi Eyuboğlu, Eren Eyuboğlu, Aliye Berger, Cemal Tollu, Nurullah Berk, Mustafa Plevneli, Cihat Burak, Turgut Zaim, Mustafa Ashier, Nevzat Akkoral kimi sənətkarları misal göstərmək olar.

Ankarada 1932-ci ildə Qazi Eytim İnstitutu Rəsm - İş bölümünün açılması ilə qrafik dərsi bu bölüme əlavə edilir. Bu illərdə emalatxanaya kiçik ölçülü metaldan qravura presi alınmışdır. Ancaq bu preslə Şinasi Barutcu tələbələrlə linoluum üzərində çap üsulu ilə bir çox əsərlər yaratmışdılar. 1960-cı ildən etibarən qrafik sənətlər inkişaf etdirilmiş, emalatxana şəraitinin aşağı olmasına baxmayaraq həm qrafika sənəti, həm də çap qrafikası daha ciddi işlər görülməyə başlanmışdır. Çap qrafikası emalatxanasının yığcam bir çap emalatxana halına gəlməsi üçün Hidayet Telli, Ziya Unal, Muammer Bakır, Nevzat Akkoral, Ferit Apa, Adnan Turani, Veysel Erustun və Nevide Gokaydının müdaxilələri ilə texnika və təchizat yönündən yenidən məşğul olunmuşdur. Bundan əlavə həmin illərdə xarici ölkələrə təhsil məqsədilə göndərilmiş rəssamların ölkəyə dönməsi qravura texnikasında daha yüksək nailiyyətlərin əldə edilməsinə səbəb olmuşdur. Sonrakı illərdə bu rəssamların səyi və yardımı ilə mükəmməl bir qravura emalatxanası yaradılmışdır. Hamza İncanın bölüm rəhbərliyi zamanında bu emalatxanalar çap texnikasının təchizatı baxımından zənginləşdirilmişdir. 1966-cı ildən 1980-ci illərə qədər bu emalatxanalarda Hayati Misman, Hasan Pekmezci, Behiye Eyikan, Huseyin Bilgin kimi sənətkarlar yetişmişdir. Bu rəssamlar da Guler Akalan, Uğurgun Pamir kimi gənc nəsil sənətkarların yetişməsinə təkan vermişlər. Tatbiqi Gözəl Sənətlər Yüksək məktəbinin açılması ilə qrafik yüksəlməyə tədrisə başlamış, Mustafa Rokerin bu məktəbdə müəllim olaraq fəaliyyətə başlaması ilə çap qrafikasının inkişaf etməyə başladığı bu sahədə lazımlı emalatxanalar qurulmuş, böyük bir yüksəliş özünü büruzə verməyə başlamışdır. [3]

H.Koçanın 2005-ci ildə yaratdığı “Dokuz dəfə baxış” əsəri öz məzmunu və bədi keyfiyyətləri ilə çox maraqlı kompozisiya quruluşuna malikdir. 60x50 sm ölçüsündə olan əsər açıq fon üzərində təzadlıq yaradan taşıl rəngin tünd çalarında yerinə yetirilmişdir. Əsərin maraqlı tərəfi realistik təsvir manerasından uzak, abstrakt xarakter daşması və öz məzmun diqtəsi ilə diqqət çəkməsidir. Şahmatın vəzir fiqurunun stilizə edilmiş yaşıl rəngli görünüşü ilə daşdığı məzmun maraqlı izaha malikdir. Vəzir ən güclü şahmat fiqurudur. Belə hesab olunur ki, vəzirin maddi dəyəri təxminən 9 piyadaya bərabərdir. Burada “Diqqət əddəd baxışı” ilə tək vəzirin doqquz piyadaya gücünə işarə eidr. Fiqurun hər iki tərəfində iki göz işarısının solğun qırmızı xətlərlə verilməsi pünun məzmun dəyəri ilə kompozisiya quruluşunu daha dəyərləndirmişdir. Yuxarı hissədə verilmiş türk bayrağının

zərindəki qırmızı ay-ulduz simvolu ilə rəssam şahın yanında vəzirlərin ona dəstək olması ilə düzgülü və sağlam siyasəti vurğulamışdır. Bu mənada siyasəti məzmunlu hesab olunan qrafik tablo özünün maraqlı təəssüratı ilə dərin mənə yükünün daşıyıcısıdır.

F.Karkoçun əsərindəki ideya isə bir müstəvi üzərində xətti istiqamətlə bir neçə sırada cərgələnmiş eyni fiqurun sistemli təkrarlanan quruluşu diqqət çəkir. Rəssam əsərini xüsusi olaraq adlandırmamış, onu “Adsız” olaraq təqdim etmişdir. Bununla bədii təsvirdən doğan təəssüratı tamaşaçının öz ixtiyarına verməklə daşdığı mənəni dəyərləndirməyi onlara həvalə etmişdir. Boz fon üzərində tonal ləkələrlə verilmiş arxa planın üzərində verilmiş sanki kağız üzərində bölünmüş damaların içərisində bir-birini tamamlayan qaçan at fiquru verilmişdir. Bu mənada eyni fiqurun bir qədər fərqli, çox cüzi şəkildə bir-birindən seçilən görünüşü vasitəsilə yaranmış dinamika, hərəkətlik əsərin canlı tərənnümünü təqdim edir. Atın bir ayağını irəliyə doğru uzadaraq gərgin hərəkəti gələcəyə canatma, həyatın dinamikasını izah edir. Əsərin 1992-i ildə həyata keçirildiyini nəzərə alsaq həmin dövrün Türkiyə Cümhuriyyəti üçün yeni konstitusiyanın qəbul edildiyi, yeni ictimai mühitin formalaşmasına təsadüf etdiyini qeyd etməliyik ki, bununla da rəssam irəliyə doğru, gələcəyə ümidli addımların, sürətli inkişafın göstəricisi kimi əsərini təqdim etmişdir. Sarı və qırmızı rəngdə həyata keçirilmiş yəhər əsərin boz və qara kimi neqativ tonları arasında sanki onun sönük təsvirinə canlılıq bəxş etmişdir. Ümumiyyətlə, həyatı, yaşanı göstərən təsvirlərin real deyil, daha mücərrəd formalarla həyata keçirilməsi rəngkarlıqda olduğu kimi XX əsr türk qrafika sənətinin də səciyyəvi xüsusiyyəti hesab edilə bilər. Real formalardan yayınaraq, düşüncənin, fikrin fəlsəfəsini abstrakt, mücərrəd formalarla izah etmək həm də rəssamın bədii təfəkkürünün göstəricisidir.

Qrafik rəssam M.Aşerinin 2006-cı ildə 60x40 sm ölçüsündə həyata keçirdiyi əsərində çox fiqurlu kompozisiya vasitəsilə insan və qadın münasibətlərinə, dünyanın yaradılışına, ənənələrin tərənnümünə işarə etmişdir.

Əsərin yuxarı sol küncündə verilmiş çılpaq qadın və kişi fiqurlarının ağ rəngdə verilməsi, digər yuxarı və aşağı hissələrə verilmiş üç musiqçinin qara ənənəvi görünüşündə fərqlilik yaradaraq tablounun mahiyyətini açıqlayır. Zurna, qaval və ud ifaçıları özünün dekorativ təsvir həlləri ilə əsərdən gələn ənənələrin müasir günümüzdə belə öz əhəmiyyətini itirədiyini, öz əhəmiyyətini saxlamaqda olduğunu dekorativ planda həll etmişdir. Arxa fonun taxta üzərində açıq yaşıl, sarı, sönük qırmızı tonlarının harmoniyasında verilməsi əsərin həssaslığını daha qabardılmış şəkildə irəliyə çəkmişdir.

2003-cü ildə qrafik rəssam H.Pəkməzçinin yaratdığı əsərdə ağ fon üzərində iki dağ dorması üzərində insan fiqurlarını xatırladan tutqun təsviri xüsusilə diqqət çəkir. Xətti ləkələr, işıq nüansları əsas hissənin tünd fonu üzərindəki effektləri əsərin mahiyyətinə dəyər qatır. Eləcə də onun bədii keyfiyyətlərinin yüksəldilməsinə xidmət edən eyni ton üzərində sanki iki dağın arasından özünə yer edən qırmızı günəşin parlaq və təzad yaradan görüntüsü əsərdəki qaranlıq mühitə işıq, baxımlılıq bəxş edir. 1980-ci illərdən sonra Türk çap qrafik rəsmlə bağlı əhəmiyyətli əsərlər yaradan, pedaqoq və yenilikçi rəssam kimi çağdaş çap qrafikası sənəti sahəsində böyük fəaliyyəti olan Suleyman Saim Tekcanın adını xüsusilə qeyd etmək olar. Türk standartlarını dünya standartlarına yüksəltmək məqsədilə Türkiyədə bir çox çap qrafikası emalatxanalarının qurulması və bu sahədə çağdaş təhsilin başlatılmasına səbəb olmuşdur.

Tekcanın 1998-ci ildə yaratdığı “Atlar” adlı qravürası öz bədii keyfiyyəti, yüksək rəng həlli ilə diqqət çəkir. Əsərin açıq mavi fonu üzərində həmin rəngin tünd çalarında həyata keçirilmiş at fiqurunun reallığa yaxın götünüşi özünün üzərində incə və zərif ornamental bəzək elementləri ilə, gərilmiş dinamik forması ilə, başı üzərindəki bəzəyi ilə xüsusi formaya malikdir. Əsər müəllifi burada xüsusi məna izahına deyil, sadəcə estetikanın ən incə məqamlarla təqdim edilməsinə çalışmış və gözəllik anlayışını yüksək zövqlə həyata keçirmişdir. Yaxın çalarların, uyğun tonların istifadəsi, fon və təsvir arasında təzad yaratmadan incə məqamlarla həyata keçirilmiş əsər zərif duyğuları tərənnüm edir.

Tekcan təməllərini 1974-cü ildə təvazökar bir şəkildə yaratdığı emalatxanasını keçən otuz il içində dünya standartlarına uyğun önəmli bir çap qrafikası muzeyi səviyyəsinə çatırmışdır. Bu gün İstanbul Qrafik Sənətlər Muzeyində türk və əcnəbi rəssamların yaratdıqları mindən çox əsər vardır. Əldə edilən yardımlar və satın alma yolu ilə kolleksiyaya daxil edilən əsərləri həmin muzeyi dünyanın əhəmiyyətli çap qrafikası rəsm muzeyi səviyyəsinə yüksəlmişdir.

Həmin dövrdə M.İçməlinin “Həyat ağacı” əsəri özünün bədii forması ilə diqqət çəkir. Zənbaq formasının real təsvirini ağ fon üzərində qara çalarda vermiş rəssam onun ən zərif və həssas məqamlarının çatdırılması üçün yüksək bədii keyfiyyətlərdən istifadə etmişdir. Daha sonrakı dövrlərdə fərqli çap texnikaları ilə çalışan Hasip Pektaş, Sema Boyancı, Guler Akalan, Hayri Esmər, Hasan Kıran, Sema İlqaz Temel, Emin Koc, Gulcin Gunaydın, Yusuf Ziya Aygen, Saime Hakan, Musa Koksəl kimi bir çox rəssamı özünəməxsus yaradıcılıqları ilə çap qrafik rəsm rəsgilərinin gürçəkləşməsi özünü göstərməkdədir. Bu dövrdə yorulmadan çalışan gənc sənətkarlar üçün çap qrafikası, rəngli və ya qara-ağ çaplardakı sərt cizgilər, açıq-tünd dəyərlər və kontrastlıq kimi ekspressionist yanaşmalar üçün olduqca uyğun bir texnika hesab edilirdi. Bu durum gənc rəssamlara yaradıcılıqla yeni texniki imkanları verirdi. Türk sənətkarların çeşidli lövhələri istifadə edərək yeni sınaqlara girişməsi bu sənətin mahiyyətini, məna dəyərini daha da zənginləşdirdi.

Ədəbiyyat:

1. Ashier, M. Ozsezgin, K.(1989). Çağdaş Türk Resim Sanatı Tarihi, Tıglat Yayınları: İstanbul
2. <http://www.turkresmi.com/klasorler/baskisanati/index.htm>, erişim: 19.6.2014
3. <http://www.tekstildershanesi.com.tr/?sec=haber&id=1530&title=baski-teknikleri-ve-ozgun-baski>. Erişim: 09.08.2015

Эрджумент Арслан Мурат **Художественные особенности техники печати** **в творчестве турецких графиков** **Резюме**

В статье представлена информация останково-графических работах турецких художников-графиков XX века. В Турции графика развивалась с 1960 года, и несмотря на низкие условия работы, в области графики и печатной графики начались появляться серьезные работы. Для формирования более компактных

типографий, прежние типографии были переоснащены оборудованием и расходными материалами при помощи Хидайета Телли, Зия Унал, Муаммера Бакира, Невзата Аккорала, Ферита Апа, Аднана Турани, Вейсела Эрустуна и Невиде Гокайдина.

Ключевые слова: турецкий, художник, графика, печать, изображение

Erjument Arslan Murat

**Artistic features of printing technique
in the works of Turkish graphs**

Summary

The article provides information about the graphic art works of Turkish graphic artists of the twentieth century. In Turkey, graphics have evolved since 1960, and despite the low working conditions, serious work began to appear in the field of graphics and print graphics. For the formation of more compact printing houses, the former printing houses were re-equipped with equipment and consumables with the help of Hidayet Telli, Zia Unal, Muammer Bakir, Nevzat Akkoral, Ferrita Apa, Adnan Turani, Veysel Erustun and Nevid Gokaydin.

Keywords: Turkish, artist, graphics, print, image

Məqalənin redaksiyaya daxil olma tarixi: 21.05.2019

Məqalənin təkrar işlənməyə göndərilmə tarixi: 28.05.2019

Məqalənin çapa qəbul olunma tarixi: 20.06.2019

Məqaləni çapa tövsiyə edən sahə redaktorunun (və ya üzvünün) adı: sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Afət Aslanova

ADMİU-nun Elmi Şurasının 06 iyul 2019-cu il, 09 saylı qərarı ilə çap olunur